

KATONA CSABA

„Európa legérdekesebb hercegnője” – egy normaszegő nő a 19–20. század fordulóján*

A normaszegő magatartást, különösen, ha annak elkövetője a gyengébb(nek nevezett) nemhez tartozik, mindig is különösen erős érdeklődés övezte a közvélemény részéről. A kétségkívül izgalmas téma iránt történelmi figyelem is jelentkezett,¹ sőt máig jelentkezik.² Az alábbiakban egy olyan nő életútját, továbbá annak néhány szorosabb vagy lazább mellékszálát kíséreltem meg feltárni, akinek neve ma már nem sokat mond, ám a maga korában világméretű botrány(okat) okozott tudatosan kirívó, a társadalmi normákat és konvenciókat teljes mértékig elutasító és megszegő, mondhatni polgárpukkasztó magatartásával.

A történetnek, bizonyos értelemben önmagán túlmutatva, több tanulsága is lehet. Részben felhívja a figyelmet arra, hogy amióta a modern sajtó intézménye létezik, annak a bulvárként definiálható része kiemelt figyelmet fordít az úgynevezett közszereplőkre, különösen azokra, akiknek élete, viselkedése vagy akár egyes cselekedetei botrányosnak, vérlázítóknak minősíthetők. Sokan vélekednek úgy, hogy ez pusztán a 20–21. század fordulójának visszatetsző sajátossága. A celeb kifejezés korábban ebben a formában és ezzel a jelentéstartalommal nem létezett, azonban maga a jelenség nagyon is határozottan tetten érhető már jóval korábban. Aligha véletlen, hogy Clara Wardot (ő lesz e tanulmány „hősnője”³) már definiálták az 1890-es évek Paris Hiltonjaként.⁴

* Jelen írás a Nemzeti Kulturális Alap Szépirodalom és Ismeretterjesztés Kollégiuma 3802/4598. sz. pályázatának támogatásával jött létre, amit ezúton megköszönök.

¹ Egy példa a közelmúltból: *Pozsonyi Zoltán: Normaszegő nők a türkevei Vincze családban*. In: *Jogszabályok – jogszokások. Jászkunság kutatása*, 2005. (Szerk. Bánkiné Molnár Erzsébet.) Kiskunfélegyháza, 2005. (Bibliotheca Cumanica, 6.) 251–278. E tanulmánnyal egyben szeretnék megemlékezni fiatalon elhunyt levéltáros kollégámról, Pozsonyi Zoltánról (1976–2008).

² Lásd például Budapest Főváros Levéltára a témát tágabban taglaló konferenciáját: *Normák, normaszegés és normakövetés a városi életben*. IV. Magyar Várostartörténeti Konferencia. Bp., 2013. november 12–13.

³ Tudomásom szerint *Cornelia Otis Skinner* (1899–1979) munkája foglalkozott személyével először komolyabban: *Elegant Wits and Grand Horizontals*. Boston, 1962.

⁴ „Clara Ward was the Paris Hilton of the 1890’s.” *Anna Passante: Clara Ward, Paparazzi Princess*. Bay View Compass. <http://bayviewcompass.com/archives/4664>.

Életének kutatása arra is felhívja a figyelmet, hogy mennyire nehéz dolga van a történészeknek akkor is, ha egy nem is olyan régen élt személy látszólag bőségesen dokumentált viselt dolgait szeretné pontosan és hitelesen feltárni. S még csak nem is arról van szó, hogy cselekedetei mozgatórugóit, gondolatait kísérlem meg megismerni a halála óta eltelt majd egy évszázad távlatából, ami a legnehezebb, de legfontosabb történelmi feladat.⁵ Egyszerűen az a helyzet, hogy már a konkrét tetsző adatok szintjén is nagy a bizonytalanság.⁶

Végül arra hívom fel a figyelmet, hogy bár Clara Ward születésénél fogva az Amerikai Egyesült Államok polgára volt, életének volt egy nagyon jelentékeny magyar vonatkozása is. Ez pedig a korszak híres cigányprímásához, Rigó Jancsihoz fűződő szerelme, továbbá botrányos előzményekkel teli házasságuk. Magyarországon Clara Ward neve leginkább ennek révén ismert, így írásomat e megközelítésből indítom. Ugyanakkor jelzem: számomra sokkal inkább a nő, semmint (egyik) férje személye az érdekes, bár nincs okom kétségbe vonni, hogy ő is extravagáns alakja volt a 19–20. század fordulójának.

A későbbi jeles cigányprímás a Fejér vármegyei Pákozdon jött a világra az 1837-ben született idősebb Rigó János és felesége, Kovács Mária második fiaként. A szegény családban bőségesnek bizonyult a gyermekáldás. Összesen 11-en születtek e házasságból: 1856. október 22-én Ferenc, 1858. augusztus 23-án János, 1860. július 23-án az első lány: Mária, 1863. március 27-én László, 1865. április 23-án ismét Mária (eszerint azonos nevű nővére gyermekként elhunyt), 1868. február 21-én Anna, 1869. december 15-én Bernárd, 1872.

⁵ „Tehát nem igaz az, amit a történészek egy része ma is állít, hogy ugyanis szakmájuk sajátossága a levéltárak ismerete és a »történelmi módszer« pontos alkalmazása. A legjobb »jelenkorász« újságírók úgyszintén rendelkeznek ezzel a gyakorlati tudással. Igazából az különbözteti meg őket a történészeketől, hogy olyan kutatások végzése a feladatuk, amelyek célja a hazugságok leleplezése, az árulók, a bűnösök megnevezése. A történész feladata azonban az, hogy megpróbálja megmagyarázni a múltbéli cselekvő szándékaikat.” *Gerald Noriel: A történetírás „válsága”*. Elméletek és irányzatok a történelemtudományról tudományválasztól napjainkig. Napvilág, Bp., 2001. 231. Idézi: *Sipos Balázs: Déry Tibor, a barát, Kéthly Anna, a fond. Múltunk*, 52 (2007) 2. sz. 275.

⁶ E helyen szeretnék köszönetet mondani a munkámat nagy mértékben segítő kollégáknak: Saly Noéminak és Török Róbertnek, a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum munkatársainak, Cara De Silvának (New York) és Tordai Ritának, akivel évekként elzött együtt kezdtük kutatni ezt a témát.

február 24-én Mátyás, 1874. május 22-én Géza, 1876. április 2-án László, végül pedig 1878. február 1-jén Veronika.⁷ Ehhez mérten a Szegedi Híradó 1902 februárjában arról adott hírt, hogy Jancsi Márton nevű testvére Genovában egy olasz nőt agyon akart lőni féltékenységből, amiért a helybeli hatóságok legott letartóztatták.⁸

E ponton máris érdemes egy módszertani kitérőt tenni. A nemzetközi sajtó a fent már említett botrány idején különösen sokat foglalkozott Rigó Jancsi személyével. Ehhez képest a pontosság nem sorolható karakteres jellemzői sorába. A lapok egyfelől egymással versenyezve tobzódtak a hangzatos jelzők osztogatásában, így például fiddler (ami angolul szelthámot, de zenészt is jelent) vagy count Rigó (azaz Rigó gróf), másfelől a pontatlan adatokat – egymástól vagy más honnan – minden kritika nélkül átvették. Ennek ékes példája, hogy az 1868-ban alapított, Pennsylvania állam egyik tekintélyes folyóiratának számítót The Reading Eagle minden további nélkül közölte Rigó halálhírében 1927 februárjában, hogy az elhunyt primás a magyar hegyek között született.⁹ Figyelembe véve Pákozdi szelid lankáit a Velencei-tó partján, ez enyhén szólva nem helytálló megállapítás.

Mindez eltöpreml azonban az olyan, valamelyes utánjárás ugyan sejtető, ám egy külföldi számára mégis roppant megtévesztő megállapításhoz mérten, amelyet a nagy hírű The New York Times hozott le 1896 nyarán, és amely szerint Rigó Pakson született Samogi megyében, Magyarországon.¹⁰ A pontatlan névtől (Samogi) el is tekintenek, amint attól is, hogy Paks nem e vármegyében található, hanem Tolnában, és azaz sem érdemes most behatóan foglalkozni, hogy Rigó nem is Pakson született. Ami azonban figyelmet érdemel, az az, hogy nyilvánvalóan azonos forrásból táplálkozott az amerikai lap (vagy egyenesen onnan vette át), mint az ugyancsak közismert francia Le Figaro, amely szinte ugyanezen adatokat hozta hibásan két évvel korábban, 1896 karácsonyán. Jancsi („les fils de la Pusztá”) e szerint Pakso városban, Somogyban született.¹¹ Az azonos gyökereket mutatja, hogy az egyik lap angolul, a másik franciául, de lényegében szó szerint írta róla, hogy minden, csak nem egy Adonisz: ösztövré, félszeg, himlőhelyes.

E kiragadott példák – megítélésem szerint – megfelelően érzékeltetik, mennyire óvatosan kell bánni az elsöre pontosnak tetsző adatokkal is. Nyilván egy magyar ember esetében a magyar kutató könnyebben állapítja meg, ha tévesen írnak

le valami hazai vonatkozásút. Ugyanakkor mindez jelzi a kutatás egyik veszélyes csapdáját: ahogy a külföldi olvasó számára nem nyilvánvaló egy-egy nekünk kiugró tévedés, úgy a magyar számára sem az a nem itthoni vonatkozású adatokban rejlő esetleges hiba: ezt a gyakorlatban Markó Miklós könyvének adataival fogom illusztrálni.¹²

A sajtó pontatlanságával más téren is számolni kell. A Székesfehérvár és Vidéke 1901. november 5-én arról adott hírt, hogy Rigó Jancsi otthon van Pákozdon, ahova – szülei meglátogatása mellett – saját elmondása szerint azért érkezett, mert Durneisz Sándor báró meghívta vadászni.¹³ Ehhez képest két nappal később, 1901. november 7-én Durneisz levélben cáfolta e meghívás tényét.¹⁴ Mármost vagy Rigó Jancsi „füllentett” a bárói invitálásáról, és mondandóját a lap munkatársa jóhiszeműen lehozta, vagy az újságíró toldotta meg Rigó szavait. Ugyanakkor az újság rámutat, hogy a meghívást a maguk részéről a cáfolat ellenére tényként kezelik, mert bár „Rigó Jancsi szavait senki sem veszi föltétlen bizonyító erejűnek”, de a primást látták, amint Durneisz kocsján utazott Pákozdra Székesfehérvárról, Pákozdon pedig a báró saját házában várta és fogadta őt.¹⁵ Állítás áll szemben állítással...

Visszatérve Rigó Jancsi életútjához: a tehetséges muzsikusként bizonyuló fiú rövidesen az egyik nagynevű magyar cigányprimás, mégpedig az akkor a székesfehérvári Magyar Király¹⁶ kávéházban játszó, egyébként azonban somogyi illetőségű Barcza (Szimpliciusz) József (1846–1913)¹⁷ bandájában kapott helyet. Rigó követte Barczát Kaposvárra,¹⁸ annak szűkebb pátriájába is. Talentuma, valamint személyes konfliktusa a zenekar vezetőjével, Barczával, alighanem komoly mértékben hozzájárult ahhoz, hogy idővel saját bandát alapítson.

⁷ Family Search. https://familysearch.org/search/record/results#count=20&query=%2Bsurname%3ARigo%20%2Brecord_country%3AHungary%20%2Bbirth_place%3APakozd

⁸ Egy cigányprimás letartóztatása. *Szegedi Híradó*, 1902. február 23. Idézi: Sárosi Bálint: *A cigányzenekar múltja, 1776–1903*. Bp., 2004. 344.

⁹ „Born in the mountains of Hungary.” Gypsy violinist dead. *The Reading Eagle*, 1927. február. 4. 25. A hivatkozott újságokat illetően: ahol interneten találtam meg a forrást, ekképp nincs vagy nem azonosítható teljes bizonyossággal az oldalszám, ott meghivatkozom az adott linket.

¹⁰ „Rigo, the gypsy, was born at Paks, in the district of Samogi, Hungary” Princess of Chimay is Dead. *The New York Times*, 1898. július 16. <http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=F60C1FFA3A5D11738DDDAF0994DF405B8885F0D3>

¹¹ *Henri Petitjean*: Au Jour le Jour. Le Roman du Tzigane. *La Figaro*, 1896. december 25. 1.

¹² *Markó Miklós*: *Cigányzenészek albuma*. Bp., 2006. [reprint]

¹³ Rigó Jancsi itthon. *Székesfehérvári és Vidéke*, 1901. november 5. Idézi: Sárosi Bálint: *A cigányzenekar múltja, 1776–1903*. Bp., 2004. 398.

¹⁴ Durneisz Sándor levele. *Székesfehérvári és Vidéke*, 1901. november 7. Idézi: Sárosi Bálint: *A cigányzenekar múltja, 1776–1903*. Bp., 2004. 399.

¹⁵ Durneisz Sándor levele. *Székesfehérvári és Vidéke*, 1901. november 7. Idézi: Sárosi Bálint: *A cigányzenekar múltja, 1776–1903*. Bp., 2004. 399.

¹⁶ A Magyar Király (előző nevén — korábbi tulajdonosai után — előbb Schmidegg-kávéház, majd Zichy-kávéház) a korabeli Fehérvár egyik legnevesebb vendéglátóhelye volt, illetve máig az. *Kovács Eleonóra*: A fehérvári vendéglátás múltjából. *ACTA Tanulmányok II.* (Szerk. Csurgai Horváth József—Kovács Eleonóra.) Székesfehérvár, 2007. 2. köt. 29–31.

¹⁷ Barcza József kora híres cigányprimása volt. *Varga Éva*: Vidéki porfészek a századfordulón. Milleniumi ünnepség Kaposváron. *História*, 18. (1996) 5–6. sz. 52.

¹⁸ A városban ez év nyarán állítottak neki emléktáblát: *Vas András*: Emléktáblát avattak Rigó Jancsi tiszteletére Kaposváron. *Sonline*, 2013. augusztus 15. <http://www.sonline.hu/somogy/kozelet/emlektablak-avattak-rigo-jancsi-tiszteletere-kaposvaron-511380>

Ezáltal viszont megnyílt számára az út, hogy immár primásként emelkedjen ki az ismeretlenség homályából.

A Barczával megromlott viszonya korántsem gátolta őt abban, hogy szíve választottja – és így első felesége – Barcza Mariska legyen, egykori primása leánya. Az időközben mind híresebbé váló Rigó 1896-ban már Párizs egyik elegáns éttermében a Café Paillard-ban muzsikált bandájával.¹⁹ A Paillard vendéglő a Boulevard des Italiens egyik felkapott étterme volt, ahova az elit, különösen pedig az arisztokrácia előszeretettel látogatott el.²⁰ Ha hinni lehet Markó Miklósnak, Rigó apósa révén jutott ki Franciaországba. Barcza a francia fővárosból 1896 márciusában tért vissza Magyarországra, ám veje „Rigó Jancsi, ki vele ment Párisba, a banda nagy részével ott maradt.”²¹ Az adat azért érdekes, mert Markó kötete abban az évben jelent meg, amikor Jancsi megismerte későbbi feleségét, Clara Wardot: innen eredeztethető, hogy bővebben nem emlékezik meg a kibontakozóban levő (és akkor a szerző előtt még nyilván nem ismert) románcról.

Közbevetőleg: Markó kötetének 2006. évi reprint kiadásába bekerült néhány oldalszámozás nélküli lap. Ezek egyikén, egy fényképen Clara Ward és Rigó Jancsi látható, továbbá Clarának egy francia nyelvű levele, amelyet a Rémy szállóban datált és a könyv szerzőjének írt. Egy oldallal arrébb Rigó Jancsi után a Chimay hercegnő cím alatt a nő életrajza olvasható. Ez hemzseg a hamis adatoktól: születési helye e szerint Mexikó, ideje pedig 1870. Ezen túl Markó tudni véli, hogy 17 éves korától Chimay hercege előtt volt egy első férje, egy „amerikai kapitány”. Ezek a hamis adatok azért is érdekesek, mert Markó állítja: két ízben is beszélt személyesen Clara Warddal, annak budapesti tartózkodása során (és a neki címzett levél ezt az állítást megerősíti). Ehhez mérten vetődik fel ismét az adatok pontosságának már többször szóba hozott kérdése.²²

A történet szálát tovább gombolyítva: egy alkalommal a Paillard-ban vacsorázott a belga Chimay hercege és annak ifjú, amerikai felesége, Clara Ward, épp akkor, amikor Rigó ott hegedült. A hercegi familia Belgium Hainaut tartományából származott, tagjai itt éltek egészen a 15. század közepétől; az ottani kastély máig a család rezidenciája. A fent említett herceg – teljes nevén Marie Joseph Anatole Elie de Riquet de Caraman (1858–1937) –, akinek 1896-ban Jancsi húzta a muzsikát, a 19. volt a Chimay hercegek hosszú sorában. Számos más arisztokratához hasonlóan kora ismert közéleti személyisége, a belga képviselőház tagja volt.

Felesége jóval formabontóbb egyéniség volt. Chimay hercege a dél-franciaországi Nizzában (Nice), számos uralkodó és az európai arisztokrácia kedvelt nyári üdülő- és téli tartózkodási helyén ismerkedett meg egy csinos, fiatal és gazdag

hölgygel, aki előbb a felesége lett, majd rövidesen ízig-vérig botrányhősnővé vált. Clara Ward 1873. június 17-én született Detroitban (Michigan állam), az Egyesült Államokban, igen gazdag család sarjaként. Egy édestestvére (és több mostoha-testvére) volt, ifjabb Eber Brock Ward (1870–1918).²³ Édesanyja, Catherine Lyons (1839–1915) apja második felesége volt, édesapja pedig Eber Brock Ward (1811–1875), aki több gazdasági területen tevékenykedett — gőzhajózás, fakitermelés, acélgyártás, bányászat —, ami idővel milliókat hozott a konyhára. Gazdagsága révén a „tavak királya” (The King of the Lakes) elnevezéssel is illették, de hívták az „első acélkirálynak” (First of the Iron Kings) és a „Nagy Tavak gőzhajókirályának” (Steamship king of the Graet Lakes) is. Ward az úgynevezett amerikai aranykor (The Gilded Age – amelyet az 1860-as évek derekától az 1910-es évek végéig datálnak) meghatározó self-made man alakja volt. Ezt az időszakot tekintik az Egyesült Államok gazdasági növekedését meghatározó korszaknak, innen az elnevezés.

Az apja által megalapozott fényűző gazdagság látszólag biztos hátteret sejtet, ám a kis Clara még két éves sem volt,

¹⁹ A magyar cigányzenészek külföldi sikereire nézve: *Szifjártó Csaba: A cigány útra ment... Cigányzenekarok, valamint népzenei és néptáncársaságok külföldjárása a kezdetektől a kiegyezésig korabeli dokumentumok alapján.* Bp., 2002.

²⁰ Astonishing Recall of the Once Romantic Rigó. *The Helena Daily Independent*, 1925. július 5. <http://www.pulpartists.com/Bio%20Materials/Emerson/25-07-05,Newspaper.jpg>

²¹ *Markó Miklós: Czigányzenészek albuma.* Bp., 1896. 106.

²² *Markó Miklós: Czigányzenészek albuma.* Bp., 2006. [reprint]. Oldalszám nélküli későbbi betoldás.

²³ Life and Legacy of Justus Smith Stearns (1845–1933). *Pentwater, Michigan & Vicinity.* http://michigan.maripo.com/justus_1.htm

amikor az apa – az American Iron and Steel Association regnáló elnökeként – elhalálozott. A sikeres üzleti vállalkozások, a jól menő gyárak irányítása a gyermek édesanyjára, és annak testvéreire, Thomas Rice Lyonsra maradt. A kislány nevelését apja pártában maradt húga, Emily Ward²⁴ vette át, aki egyes hírek szerint 29 árva gyermeket nevelt fel, ennek szentelve életét.²⁵

Clara élete további szakaszában elszakadt Michigantól: Európában, Londonban tanult, majd a Nizzában született ismeretség rövid időn belül házassággá érett. Az új pár Párizsban mondta ki a boldogító(nak szánt) igent 1890. május 20-án.²⁶ Aligha véletlen, hogy ez a mesebeli esküvő népszerűvé tette a hercegnévé előrelépő Clarát odahaza, Amerikában, főleg Detroitban. Úgy mond „ő volt a fiatal detroitai nők idolja”.²⁷ A házasságból hamarosan két gyermek is született, egy leány és egy fiú: Marie Elisabeth Catharine Anatole de Riquet (1891–1939) és Marie Joseph Anatole Pierre Alphonse de Riquet (1894–1920).²⁸

A megismerkedés helyszíne, Nizza később is kedves hely maradt az ifjú feleségnek: a „gyengédségéről ismert hercegnő” 1897-ben például ott töltötte a telet – de immár Rigó Jancsival az oldalán,²⁹ és bizonyosan így tett 1901-ben is.³⁰ Hogy miként került sor arra, hogy Rigó Jancsival térjen vissza a dél-francia tengerpartra? A párizsi étteremben valamiféle szerelem szökött szárba Rigó és a hercegné között, legalábbis a legtöbb forrás erre enged következtetni. A hercegi pár egyre gyakrabban látogatott el az étterembe – ami voltaképp nyílt vallomással ért fel a nő részéről. Nem kellett sok időnek eltelni, hogy Jancsi úgy mond egyedül a szépasszonynak húzza a nótát. 1896-ban javában dagadt a nemzetközi botrány, hiszen Clara – a maga korában rendkívül szokatlan módon – válást kezdeményezett.³¹

A Ludington Record az évi december 24-i száma olyan fejléccel jelent meg, amely elsőre Margaret Mitchell írónő (1900–1949) klasszikusát, a „Gone with the Wind”-et idézi meg címében: Gone with a Gipsy (vagyis: elment egy cigánnyal). A The New York Times egyenesen Lola Montezhez

(1818–1861) hasonlította a hűtlenné lett fiatalasszonyt:³² a spanyol táncos- és színésznő I. Lajos bajor király (1786–1868) szeretője volt. A hasonlat egyébként igen találó lett: pusztán érdekességként említhető, hogy Lola Montez éppúgy tüdőgyulladásban halt meg, mint Clara, majdnem vele egy idősen (42 éves volt, míg Clara 43). Az is megér egy említést, hogy I. Lajos épp Clara és Chimay hercege ismeretségének helyén, Nizzában hunyt el, de ne keressünk ebben égi jelet vagy magasabb összefüggést: Nizza az uralkodók és az arisztokrácia kedvelt tartózkodási helye volt.

Az indulatokat igencsak felkorbácsoló témát a honi sajtó is felkapta, különös tekintettel a magyar szálra, azaz Rigó szerepére. A korszak egyik legolvasottabb lapja, a Vasárnapi Ujság például közölte Rigó és a hercegné arcképét, sőt a Chimay család kastélyának metszetét is közzétette, kitérve a hercegi familiára is. Az érdeklődő olvasók az alábbiakat tudhatták meg a tudósításból: „A kik szeretik a szenzációs történeteket, azoknak ugyancsak kijutott mostanában. Don Carlos spanyol trónkövetelő³³ leányának, Elvirának esetét rövid időn több hasonló követte. Egyik ilyen történet hőse és hősnője pedig éppen Budapesten időznek, t. i. Rigó Jancsi cigányprimás és az amerikai gazdag Ward családból származó Chimay hercegné, ki férjét, a belga arisztokrácia egyik tagját, két kis gyermekét, fényes társadalmi állását és millióit kész volt elhagyni a cigányprimásért, kinek – mint írják – felesége akar lenni. Ugy a hazai, mint a külföldi napilapok olyan sokat és részletesen tárgyalták ezt a rendkívüli történetet, hogy

²⁴ Datálatlan memoárjainak lelőhelye: F 11. Eber Brock Ward Family Papers. Clarke Historical Library. Central Michigan University, Mount Pleasant.

²⁵ *Gustave Pabst: Dust to Dust – A Once Roaring, Teeming Steel Mill Rots. The Milwaukee Journal*, 1938. október 16. 9.

²⁶ *Princesses of Chimay is Dead. The New York Times*, 1989. július 16. <http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=F60C1FFA3A5D11738DDD AF0994DF405B8885F0D3>

²⁷ „Was the idol of Detroit young womanhood.” *Detroit Perspectives: Crossroads and Turning Points*. (Szerk. Wilma Wood Henrickson.) Detroit, 1991. 209.

²⁸ Mrs. Astor: Clara Ward. In: *Mrs. Astor & the Gilded Age*. <http://mrsastor.com/2008/06/paparazzi-attention-to-beautiful.html>

²⁹ Chimay hercegnő. *Zalai Közlöny*, 1897. január 16. <http://www.nagykar.hu/keptar/6032/44700/reszletek.html>

³⁰ Rigó Jancsi itthon. *Székesfehérvári és Vidéke*, 1901. november 5. Idézi: *Sárosi Bálint: A cigányzenekar múltja, 1776–1903*. Bp., 2004. 398.

³¹ Lokálisan behatárolt területről példákat hozva, ám általános tanulságokkal is szolgál az alábbi kötet a válásra vonatkozóan egy valamivel korábbi időszakra nézve: *Mátay Mónika: Törvényszéki játszmák. Válás Debrecenben, 1793–1848*. Debrecen, 2006.

³² *Kathy Warnes: Clara Ward Chimay: Gilded Age Princess Defied Convention and Made Her Own Rules. Women Warriors and Wayfarers*. <http://womanwarriors.wordpress.com/2011/11/03/clara-ward-chimay-gilded-age-princess-defied-convention-and-made-her-own-rules/>

³³ Carlos María de Borbón y Austria-Este, Madrid hercege (1848–1909). Lánya, Elvira de Borbón y Borbón-Parma (1871–1929). Ő 1895-ben egy Filippo Folchi nevű férfit szökött meg, aki tíz évvel idősebb és nős volt.

az olvasók kíváncsiságának mi is eleget teszünk annyiban, hogy im itt bemutatjuk a történet hőseinek képét, még csak annyit jegyezvén meg, hogy Chimay hercegnének fényképét lapunknak egy közelebbi Parisban járt barátja adta át egy oly gyűjteményből, mely az előkelő francia társaságokban szereplő nők képeit tartalmazza, a melyeknek sorában Chimay hercegné is még csak rövid idővel ezelőtt kiváló helyet foglalt el. Az arcképpel együtt kaptuk meg a Chimay hercegi család ősi kastélyának rajzát és az arról szóló következő adatokat.”³⁴

Az esemény kapcsán gúnyvers is született, amit – állítólag – Heltai Jenő írt, és ami Chimay herceg alábbi keserves panaszát volt hivatva tolmácsolni: „Hogy ingatag az asszony! Megmondta Rigoletto! Az én megszégyenítőm/A zigány Rigó lett. Ó!”³⁵

Végso soron kár szépíteni: Rigó Jancsi megszöktette a hercegnét, annak teljes hozzájárulásával, sőt buzgó támogatásával, majd a szülői házhoz, Pákozdra is ellátogattak. Clara Ward pedig komolyan gondolta mind a válást, mind pedig az új házasságot: a válóper 1897. január 19-től június 20-ig húzódott. (Az egyházi házasságot csupán 1911. június 28-án annullálta a Szentszék.) Végül kimondták a házasság felbontását,³⁶ idővel Jancsi is elvált első feleségétől, Barcza Mariskától, vagyis hivatalosan is összeköthették egymással életüket. Ami itt figyelmet érdemel: nem találtam olyan forrást, amely a házasságkötés helyét és idejét pontosan megjelölte volna. Rigó Jancsi és Barcza Mariska válása pontos idejének és helyének adata lappang. Az nem meglepő, hogy 1896 márciusában nem került sor a bontóperre,³⁷ de az azért igen, hogy 1898 júliusában is még a válást intézni látogatott haza a primás.³⁸ A házasságuk tehát csak ennél későbbre datálható.

A viharos botrány horderejét növelte, hogy nagyvilági körökben ilyesmi (ti. az, hogy egy arisztokrata nő egy cigányzenészel adja össze magát) elképzelhetetlen volt korábban.³⁹ Világméretű skandalum bontakozott ki. Nemcsak a magyar, az európai, hanem számos amerikai, sőt ausztrál lap is beszámolt a rendkívül szokatlan eseményről. A *The Brisbane Courier* 1896. december 29-én még csak a szenzációt említette meg, hogy egy „amerikai plutokrata” leánya megszökött egy magyar cigánnyal, de az adott cikket jegyző újságíró a részletekbe nem ment bele.⁴⁰ Néhány hónappal később, 1897. február 5-én a Perth városában megjelenő *The West Australian* viszont már a tervezett válásról és az elrendelt

tartásdíjról is tudósított (3000 font/75 000 frank).⁴¹ Szintén a *The West Australian* idézte 1897. február 27-én Clara Ward szavait. A nő explicit kinyilvánította, hogy nem szeretné befolyásolni a nyilvánosságot, mert a nyilvánosság véleménye, mint olyan, számára valójában nem is létezik. Továbbá azt üzenté minden „sorstársának” *To the Women of America* című nyílt levelében, hogy ne áldozzák fel céljaikat, álmaikat pusztán a társadalmi pozíció kedvéért, álljanak ki saját magukért; legyen az ő élete tanulság mindenki számára.⁴² Ahogy fogalmazott: házaselete Európában rémesen monotonná vált. Clara Ward ezzel a sajtóban megjelent üzenettel nyíltan lánzdászt tört a női emancipáció és a merev társadalmi konvenciók lebontása mellett.

Eközben Rigóék a hercegné válása idején megkezdett európai nászútjukat (vagy inkább körútjukat) 1897 végén meghosszabbították, és Egyiptomban is eltöltöttek néhány hónapot, sőt egy darabig alighanem ebben az észak-afrikai országban éltek a századelőig, konkrétan Kairóban, ahol Jancsi egyes hírek szerint versenystállót működtetett.⁴³ A bombasztikus jelzőkkel előszeretettel operáló sajtóban nem véletlenül nevezték őket a modern Antoniusnak és Kleopátrának.⁴⁴ Nem sokkal később – és ez megint felhívja a figyelmet arra, hogy csínján kell bánni a lapok szállította adatokkal – halálhíre kelt Clara Wardnak, ami persze hamisnak bizonyult: e szerint Budapestről küldött táviratot valaki a *Paris Journal*nak, hogy az egykori hercegné elhalálozott.⁴⁵ Ez a hír egyébként egy darabig igencsak szívósan tartotta magát, hírt adott róla a *The New York Times* is.⁴⁶ Nem sokkal később pedig az a pletyka kapott lábra, hogy Rigó halt meg Alexandriában, mégpedig pestis vitte el.⁴⁷ Valójában ez a hír sem állta meg a helyét.

Amikor az utazgatást félbeszakították, hazalátogattak Magyarországra és gyakorta vendégeskedtek a pesti Rémy szállóban (a mai Nemzeti a Blaha Lujza téren). Az egyik legenda szerint az ott dolgozó cukrász aknáztta ki a világhírű botrány kínálta lehetőséget, és készítette el elsőként a Rigó Jancsi nevű süteményt. Igazság szerint arra nézve semmiféle konkrét adat nincs, hogy ki és mikor készítette el először a később híressé váló süteményt,⁴⁸ de az aligha vitatható, hogy nevét a primásról nyerte. A századelőn a furcsa pár népszerűsége akkora volt Magyarországon, hogy 1905-ben a rendőröknek kellett őrizni nyugalmukat a Rémyben a rajongóktól.⁴⁹

³⁴ Hercegné és cigányprimás. *Vasárnapi Újság*, 1897. január 3. 14.

³⁵ Chimay's Paramour is Dead. *The Carroll Herald*, 1899. június 14.; *Draveczky Balázs*: Rigó Jancsi. In: Balázs mester, az asztali örömök historikusa [Draveczky Balázs]: Történetek terített asztalokról és környékükről. Bp., 2002. 165.

³⁶ Mrs. Astor: Clara Ward. In: Mrs. Astor & the Gilded Age. <http://mrsastor.com/2008/06/paparazzi-attention-to-beautiful.html>

³⁷ Rigó Jancsi apósa haldoklik. *Székesfehérvári Friss Újság*, 1896. március 12. Idézi: *Sárosi Bálint*: A cigányzenekar múltja, 1776–1903. Bp., 2004. 361.

³⁸ Rigó Jancsi ajándékai. *Szegedi Napló*, 1898. július 22. Idézi: *Sárosi Bálint*: A cigányzenekar múltja, 1776–1903. Bp., 2004. 375.

³⁹ A cigányzenészek társadalmi beilleszkedésére nézve: *Brauer-Benke József*: Cigányzenészek és társadalmi kapcsolatrendszerük. *Valóság*, 46 (2003) 1. sz. 57–65.

⁴⁰ Extraordinary Elopement. *The Brisbane Courier*, 1896. december 29. 5.

⁴¹ A Society Scandal. The Princess the Chimay Divorced. *The West Australian*, 1897. február 5. 5.

⁴² The Warning Voice of of the Princess de Caraman Chimay. *The West Australian*, 1897. február 27. 12.

⁴³ Rigó Jancsi itthon. *Székesfehérvári és Vidéke*, 1901. november 5. Idézi: *Sárosi Bálint*: A cigányzenekar múltja, 1776–1903. Bp., 2004. 398.

⁴⁴ „The modern Antony met the Cleopatra from Chicago.” From Egyptian Palace to East Side Restaurant. *New York Tribune*, 1919. június 19. 6.

⁴⁵ The Princesse and Her Gipsy Lover. *New Zealand Herald*, 1898. szeptember 24. 2.

⁴⁶ Princesse of Chimay is Dead. *The New York Times*, 1989. július 16. <http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=F60C1FFA3A5D11738DDD4F0994DF405B8885F0D3>

⁴⁷ Chimay's Paramour is Dead. *The Carroll Herald*, 1899. június 14. 5.

⁴⁸ *Draveczky B.*: i. m. 165. Lásd még: *Tóth Ilona*: A Rigó Jancsi sütemény története. Bp., 1963.

⁴⁹ *Draveczky B.*: i. m. 165.

A népszerűséggel – amelyet jól példáz, hogy a hírneves kolléga, Dankó Pista (1858–1903) Cigányélet címmel népszínművet írt róluk – természetesen ők maguk is tisztában voltak. Így például amikor a Vasvármegye című lap azért emelte ki „Európa legérdekesebb hercegnőjét [...] az ő tulajdon cigányával egyetemben”, mert azok Szombathelyre készültek, Clara Ward arról érdeklődött a szerkesztőséghez írt francia nyelvű levelében, „nem kell-e Szombathelyen is félnie a közönségnek azon az elviselhetetlen kíváncsiságtól, mely őt Budapestről »Édes Jancsijával« együtt, elüldözi?»⁵⁰ (Más kérdés, hogy végül nem utaztak el Szombathelyre.)

Mivel a házaspárnak a hosszú európai úton pénzre is szüksége volt, színpadra álltak: fellépéseikért állítólag Jancsi ezer dollárt kért havonta. Míg ő játszott, felesége táncolt és énekelt; ezt tették Budapesten is 1897-ben (miközben a férj a belgiumi Charleroi-ban a válóper ügyeit intézte),⁵¹ és később is számos alkalommal. Rákényszerültek erre, mert a pár kezdett szembesülni azzal, hogy a pénz bizony el tud fogyni. A hercegi család pénzes szekrényei bezárultak Clara előtt, így a fent említett sajátos módon igyekeztek segíteni szorult helyzetükön. A nő rendre a dús idomait pontosan követő, sokat sejtető, hófehér ruhában lépett színpadra. Nehezen vitatható, hogy az anyagi érdektől függetlenül Clara Ward élvezte is a magmutogató szereplést.

Clara színpadi jelenléte, és annak mikéntje tovább formázta a botrányhősni imázst. Sikerét mutatja, hogy felléphetett a nagyhírű párizsi Folies Bergère és Moulin Rouge színpadán.⁵² Ekkor örökítette meg őt Henri de Toulouse-Lautrec Idylle Princière című képén, amely ma Clevelandben látható.

Emellett „fotomodellkedésre” is adta a fejét, pontosabban egész testét. Az Országos Hírlap 1897. december 5-én a következőképp tudósított Clara Ward „modellkarrieréről”: „minden elképzelhető pózban megörökíttette, azaz sokszorosította magát, hogy az egész világon gyönyörködhessenek benne”.⁵³ A fotós legtöbbször a maga korában igen nevezetes, a félvilági (demimonde) körökben igencsak otthonosan mozgó németországi zsidó családból származó, de perui születésű Léopold-Emile Reutlinger (1863–1937) volt,⁵⁴ aki például Mata Hari vagy Sarah Bernhardt fényképeszeként szerzett nevet magának.

Roppant kelendő képekről volt szó, főleg elmondható ez azokról a fotókról, amelyeket nyilvánosan nem is árultak. Ezeket a fotográfustól lehetett titokban megvásárolni. Az akkor erotikusnak tűnő, ma már ilyen hatást aligha kiváltó képek okozta skandalum akkora volt, hogy a párizsi törvényszék nyomozást indított, hogy az „indiszkkrét képeket elkobozza”. Nem kultiválta az ilyesfajta képanyagot II. Vilmos császár, a

Német Birodalom uralkodója sem: megtiltotta, hogy közzétegyék vagy bármilyen formában mutogassák ezeket a „zavaró” képeket.⁵⁵

Az idill Rigó Jancsival azonban e színpadi és egyéb sikerek, a népszerűség ellenére sem tartott sokáig. A Clara Wardról alkotott reális képhez hozzátartozik az is, hogy nem volt a hűség mintaképe. Valamikor a századelőn megismerkedett következő „igaz szerelmével”, egy bizonyos Giuseppe (Peppino) Ricciardóval, aki egyes források szerint egy utazási iroda ügynöke,⁵⁶ más források szerint vasúti pincér volt, sőt származása is bizonytalan, meglehetősen, spanyol volt, nem olasz.⁵⁷ Clara Ward elvált Rigó Jancsától is, és Ricciardo lett a következő férje (1904 júniusában, Tortonában kötöttek házasságot),⁵⁸ de ez a kapcsolat is hamar kudarcba fulladt és válás lett a vége 1910-ben.⁵⁹

Am Clara még mindig fiatal nő volt. Úgy tűnik, kedvelte a latinos temperamentumú férfiakat, negyedik — és egyben utolsó házasságát — is egy itáliai férfival kötötte, egy, a Vezúvnál dolgozó izmos és jóképű vasútállomás üzemeltetővel (más források szerint sofőrrel), egy Albano Cassellatto, Cassellatto vagy Cassalota nevű férfival.⁶⁰ A Velence melletti Cavarzere városából származott Cassellatto fiatalabb volt a nőnél, mindössze 34 éves volt Clara halála évében.⁶¹ Közös életüket Párizsban kezdték meg.

Clarát az ő feleségeként érte utol a halál; fiatalon, 43 évesen, Padovában 1916. december 9-én, állítólag magányosan és szegényen, egy sötét hotelben.⁶² Az „egykori detroiti szépség” („the former Detroit belle”) előző év októberében költözött Padovába, utolsó férjét követve ide Párizsból. Clara Wardot halála helyszínén temették el, egy „elhagyatott kis temetőben”.⁶³ Egy későbbi – 1956-ban megjelent – híradás ezt megerősíti; e szerint is a helyi szegények temetőjében temették el.⁶⁴ Itt inkább az érdemel említést, hogy Clara története miképp nyert aktualitást majd negyven év elteltével: a kézen-

⁵⁰ Chimay hercené Szombathelyen. *Vasvármegye*, 1897. január 7. Idézi: *Sárosi Bálint: A cigányzenekar múltja, 1776–1903*. Bp., 2004. 366.

⁵¹ Princesse in the Stage. *The New York Times*, 1897. január 6. <http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=F00F1EFE395416738DDDAF0894D9405B8785F0D3>

⁵² Például: Rigó Jancsit kifütyölték (Botrány egy hang-versenyen). *Aradi Közlöny*, 1902. február 20. Idézi: *Sárosi Bálint: A cigányzenekar múltja, 1776–1903*. Bp., 2004. 401.

⁵³ *Országos Hírlap*, 1897. december 5.

⁵⁴ Clara Ward Chimay Rigo Ricciardo Cassallota. In: Find a Grave. <http://www.findagrave.com/cgi-bin/fg.cgi?page=gr&GRid=53936060>

⁵⁵ *Kathy Warnes: Clara Ward Chimay: Gilded Age Princess Defied Convention and Made Her Own Rules. Women Warriors and Wayfarers*, <http://womanwarriors.wordpress.com/2011/11/03/clara-ward-chimay-gilded-age-princess-defied-convention-and-made-her-own-rules/>

⁵⁶ Clara Ward Dies in Italy. *Detroit Free Press*, 1916. december 18. http://dgmgenealogy.info/StClairPioneers/wc_src/sm02/s02_341a.jpg

⁵⁷ Astonishing Recall of the Once Romantic Rigo. *The Helena Daily Independent*, 1925. július 5. <http://www.pulpartists.com/Bio%20Materials/Emerson/25-07-05,Newspaper.jpg>

⁵⁸ Giuseppe Ricciardo. In: Early Families of St. Clair County, Michigan – Person Sheet. http://dgmgenealogy.info/StClairPioneers/ps12/ps12_422.htm

⁵⁹ Clara Ward Left \$1,124,935 Estate. *The New York Times*, 1910. december 22. http://dgmgenealogy.info/StClairPioneers/wc_src/sm02/s02_342a.jpg

⁶⁰ Astonishing Recall of the Once Romantic Rigo. *The Helena Daily Independent*, 1925. július 5. <http://www.pulpartists.com/Bio%20Materials/Emerson/25-07-05,Newspaper.jpg>

⁶¹ Clara Ward's Grave Near Historic Spot. *Berkeley Daily Gazette*, 1917. február 17. 2.

⁶² Clara Ward's Grave Near Historic Spot. *Berkeley Daily Gazette*, 1917. február 17. 2.

⁶³ „In a lonely littler cemetery.” Clara Ward's Grave Near Historic Spot. *Berkeley Daily Gazette*, 1917. február 17. 2.

⁶⁴ „In a pauper's grave in Padua.” *Dee Tucker: American Beauty Who Married a Prince 66 Years Ago Had Milwaukee Relative*. *The Milwaukee Journal*, 1956. május 15. 36.

fekvő párhuzamot III. Rainier, Monaco hercege (1923–2005) és Grace Kelly amerikai színésznő (1929–1982) „álomházassága” kínálta.⁶⁵

E ponton érdemes kitérni arra is, hogy mi történt válásuk után Rigó Jancsival? Furcsa fintora a sorsnak, hogy ő végül épp az Amerikai Egyesült Államok felé vette az irányt, egykori felesége szülőhazájába, pontosabban New Yorkba. Amerikában azonban – annyi más magyar művészhez hasonlóan – korántsem aratott olyan sikereket, mint korábban Európában. A legtöbbször az East-Houston street 255–263. szám alatt üzemelő Little Hungary (más néven: Liberty Café) nevű magyar vendéglőben húzta a vonót az odalátogató vendégeknek.⁶⁶ Ez a hely – fekvése szerint „a gettó szívében” – magyar étteremként volt ismert, és bizonyos Max Schwartz tulajdonában volt. Az étterem szórólapja úgy reklámozta Rigó Jancsit, hogy ő a világ leghíresebb cigányzenésze: „Jancsi Rigó the World’s Famous Gypsy Violinist”. Erre a helyre látogatott el 1905. február 14-én Teddy Roosevel, az Amerikai Egyesült Államok hivatalban levő elnöke mint a Hungarian Republican Club vendége. 125 vendég volt jelen és Jancsi a Magyar Rapszódiaát játszotta el az elnök tiszteletére zenekara élén.⁶⁷ Talán ez volt amerikai pályafutása csúcsa...

Ami Jancsi magánéletét illeti: egyes források szerint összesen hétszer volt házasságban, bár ez a szám inkább mesebelinek tűnik. Ami bizonyos, az az, hogy halálakor (1927-ben) a philadelphiai származású J. A. Hadley, a Yale University professzorának lánya, Catherine Emerson (Hadley) volt a felesége – és e ponton sajátos módon köszön vissza Clara Ward személyisége Rigó életében. A hölgy előző férje is ismert figura volt: az ifjabb Caspar (Casper) Hjalmar (Elmer) Emerson hírlapi rajzoló (1878–1948).⁶⁸ A norvég születésű férfi 1899. június 17-én vette feleségül az akkor húszéves lányt,⁶⁹ a Wellesley College modellkedéssel is foglalkozó tanulóját, mégpedig egészen pontosan úgy, ahogy annak idején Jancsi Clarát: megszöktette őt, igaz, nem a férjétől, „csak” a szüleitől. A szálak azonban itt kuszálódnak össze igazán: Catherine-nak ugyanis vér szerinti unokatestvére volt Clara Ward. De ez a legkevésbé sem akadályozta a fiatal nőt abban, hogy másodszer is megszökjön – ezúttal Rigó Jancsival.⁷⁰ Válására előző férjétől 1910. június 7-én került sor. A Jancsival kötött házassága viszont végül tartósan bizonyult.

Életkörülményeiről keveset tudunk, de nem éltek jólétben. A pár – legalábbis 1908-ban – a New York-i nyugati 116.

utca sarkán lakott, konkrétan a 168. szám alatt.⁷¹ Ezt az adatot egy tragikus esemény miatt őrizte meg a korszak hírlapirodalmá: Jancsi akkori menedzsere, Nassib Abdullah Shibley ügyvéd előbb megmérgezte saját feleségét, majd pedig öngyilkosságot követett el. Ennek oka állítólag az volt, hogy a két asszony túl jó viszonyt ápolt egymással.⁷² Jancsi ekkortájt a brooklyni Fulton streeten működő Keeney’s Theatre színpadán játszott, Frank Keeney (1882–1970) kabarészínházában. A színház (eredeti nevén: Criterion) 1904 és 1909 között adott otthont Keeney akkoriban népszerű kabaré/variétéjének.⁷³

Rigó Jancsi bő tíz évvel Clara halála után, 1927-ben hunyt el mostoha körülmények között. Korábban sokáig vitatott volt, hogy Amerikában vagy Magyarországon. Lábra kapott az a nézet, hogy Sukorón (amelyet szülőhelyeként is említenek) érte utol végzete.⁷⁴ Az igazság azonban az, hogy New Yorkban hunyt el. A *The Reading Eagle* című lap 1927. február 4-i számában tudatta, hogy „Count Rigo” január 13-a óta kórházban feküdt, míg végül a legyengült szervezetén elhalaltasodó asztma és tüdőgyulladás következtében elhalálozott.⁷⁵ Rigó egy harlemi kórházban hunyta le örökre a szemét; a Riverside kápolnájából került Kensico (Westchester County, New York) temetőjébe, ahol egyes források szerint a szegények temetőjében,⁷⁶ más források szerint a National Vaudeville Association parcellájában nyugszik.⁷⁷

Azt is lehetne gondolni, hogy Clara Ward és Rigó Jancsi története egészen egyedülálló. Ez azonban nem teljesen igaz: hasonló történet esett meg néhány évvel azután, hogy Rigó Jancsiék összeházasodtak, ami szintén nagy port kavart világszerte. A szintén cigányzenész Nyári Rudolf Magyarországon egyik főnemesi családjából származó leányát, Festetics Vilmát (1883–1909) szöktette meg. A fiatal grófnő figyelemre méltó személyiség volt budapesti és bécsi arisztokrata körökben – és nem utolsósorban, jegyben járt egy előkelő, magyar nemessel. Rudival Bajorországban, közelebbről Münchenben ismerkedtek meg, de a szülők hiába próbálkoztak a fiút busás összeggel megvesztegetni, a fiatalok Sopronban házasságot kötöttek, aminek az lett a következménye, hogy Vilmát édesapja kitagadta a családból és kizárta az örökségből.⁷⁸ Nyári Rudolfon kívül Kiss János (1865–1932) primás nevéhez fűződik hasonló eset: ő egy angol grófnő férje lett, majd életét Balatonalmádiban, földbirtokosként fejezte be.⁷⁹

⁶⁵ *Dee Tucker: American Beauty Who Married a Prince 66 Years Ago Had Milwaukee Relativel. The Milwaukee Journal*, 1956. május 15. 36.

⁶⁶ „The modern Antony met the Cleopatra from Chicago.” From Egyptian Palace to East Side Restaurant. *New York Tribune*, 1919. június 19. 6.

⁶⁷ Teddy Roosevelt in „Little Hungary”. In: History Archives – Angel Orensanz Foundation. <http://norfolkstreetarchives.com/2013/02/18/teddy-roosevelt/>

⁶⁸ Gypsy violinist dead. *The Reading Eagle*, 1927. február. 4. 25.

⁶⁹ C. Emerson (1878–1948). In: Field Guide to Wild American Pulp Artists. <http://www.pulpartists.com/Emerson.html>

⁷⁰ Gypsy Fiddler Gets Another Woman in Trouble. *El Paso Herald*, 1910. június 18. <http://www.pulpartists.com/Bio%20Materials/Emerson/10-06-18,Newspaper.jpg>

⁷¹ Murder and Suicide. Horrible Scene in the Bed-Room of an Apartment House. *Daily Star*, 1908. november 4. 8.; Poisons Wife Then Commits Suicide. *The Miami New*, 1908. november 13. 8.

⁷² Murder and Suicide. Horrible Scene in the Bed-Room of an Apartment House. *Daily Star*, 1908. november 4.; Poisons Wife Then Commits Suicide. *The Miami New*, 1908. november 13. 8.

⁷³ Criterion Theatre. In: Cinema Treasures. <http://cinematreasures.org/theaters/40124>

⁷⁴ Paulik Ferenc olvasói levele. *Magyarország*, 1977. 40. sz. 31.

⁷⁵ Gypsy violinist dead. *The Reading Eagle*, 1927. február 4. 25.

⁷⁶ *Amesh Daily Tribune*, 1934. augusztus 10. 9.

⁷⁷ Mrs. Astor: Clara Ward. In: Mrs. Astor & the Gilded Age. <http://mrsastor.com/2008/06/paparazzi-attention-to-beautiful.html>

⁷⁸ Sensationel Elopement: In: *The Advertiser*, 1907. május 10. 7.

⁷⁹ *Tóth Ilona: A Rigó Jancsi sütemény története*. Bp., 1963. Oldalszám nélkül.

Ennek ellenére Rigó Jancsiék története maradt meg leginkább a köztudatban, amihez bizonyos hozzájárult Clara Ward nemzetközileg is ismert alakja. Clara és Jancsi regényes története később is népszerű maradt, 1959-ben francia–magyar koprodukcióban film készült róluk Buss Gyulával Rigó Jancsi szerepében *Fekete szem éjszakája* címmel, Keleti Márton és Jean Dréville rendezésében.⁸⁰

Sztorijuk ráadásul immár marketingerővel bíró turisztikai vonzerő: Jancsi szülőfalujában, Pákozdon a Rigó Jancsi Fesztivál keretein belül emlékeznek meg róluk.⁸¹ Néhány éve minden év augusztusában sor kerül e rendezvényre a településen, ahol az igazi főszerep a töméntelen mennyiségű Rigó Jancsi süteményé. Sőt, ha már gasztronómia: van egy töltött tojás Chimay módra nevű különleges étel is, ami pedig állítólag egykor Clara Ward kedvence volt.⁸²

*

Miben foglalható össze jelen írás vejeje? A figyelmes olvasó bizonyára észrevette, hogy mindvégig egyfajta – jogos

kritikának kitett – kettősség jut érvényre e tanulmányban. Egyfelől újra és újra felvetem, hogy a Clara Wardra vonatkozó, általam citált források adatai körül sok a kétség, másfelől mégis ezekre hivatkozom (egyelőre: más híján). E forrásokat szinte kivétel nélkül róla írták, nem ő keletkeztette. Utóbbiak (ha vannak) bevonása a kutatásba sokat segíthet abban, hogy el tudjuk dönteni a legjelentősebb kérdést. Azt nevezetesen, hogy Clara nem tudott vagy nem akart beilleszkedni kora társadalmába, tudatos lázadó volt-e vagy vágyainak engedő ösztönös útkereső? Meglehet, a kettő elege. Az bizonyos, hogy élete nem szűkölködött kuriózumokban. Nem állt tőle távol az exhibicionizmus sem, valószínűleg nagyon is élvezte a botrányokat, amelyeket megjelenése, tettei, szavai kavartak.

Ki is volt valójában? A női jogok élharcosa, a női nem egyenjogúságát hirdető tudatos és gondolkodó személyiség? Vagy egy szinte nimfomániás nő, aki különféle forrásokból eredő frusztrációk okán nem találta a helyét, nem tudott megállapodni? Ahogy egyik értékelője írta: vágyai rabszolgája, aki illúziók nélküli nőként halt meg, kiteszítottan és 43 évesen már öreg?⁸³

⁸⁰ A teljes film: *Fekete szem éjszakája*. In: Magyar vagyok. <http://www.magyarvagyok.com/video/28-Film/229355-Fekete-szem-ejszakaja-1958-teljes-film.html>

⁸¹ Rigó Jancsi Fesztivál Pákozdon. *Fehérvári Hírek*, 2008. augusztus 10. http://www.fehervarihirek.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=860&Itemid=31

⁸² *Draveczy B.*: i. m. 168.

⁸³ „She died a woman without illusions. [...] She had lived intensely, a slave of her desires; she died an outcast, an old woman of 43 years.” *Detroit Perspectives: Crossroads and Turning Points*. (Szerk. Wilma Wood Henrickson.) Detroit, 1991. 210.